

Ayrıca müellif, *el-Miftâh* ve mekteb-i hukukun ikinci sınıfında okutulmak üzere hazırlanıp basılmakta olduğunu haber verdiği *Usûl-i Hitâbet* adlı iki kitabından daha söz ediyorsa da bu eserler hakkında henüz bir bilgiye rastlanmamıştır.

BİBLİYOGRAFYA:

Abdurrahman Fehmî, *Tedrisât-ı Edebiyye*, İstanbul 1302, s. 11; a.mlf., *Medresetü'l-Arab*, İstanbul 1304; Tâlib Fâikzâde Fehmî [Abdurrahman Fehmî], "Ta'rifât Tercümesi", *Mecmûa-i Ebûzzıyâ*, VI (1313), s. 57 vd.; L. A. Sédillot, *Histoire des Arabes*, Paris 1854, s. 332-439; a.mlf., *Hulâşatü târîhi'l-'Arab* (trc. Ali Paşa Mübârek v.dğr.), Beyrut 1400, s. 209-269; *Osmanlı Müellifleri*, II, 339; Mükrimin Halil Yınanç, "Tanzimattan Meşrutiyete Kadar Bizde Tarihçilik", *Tanzimat I*, İstanbul 1940, s. 584; Nihad M. Çetin, *Eski Arap Şiiri*, İstanbul 1973, *Önsöz*, s. VII; Ağâh Sırrı Levend, *Türk Edebiyatı Tarihi*, Ankara 1973, I, 207.

HULUSİ KILIÇ

ABDURRAHMAN el-GÂFİKÎ

(عبد الرحمن الغافقي)

Ebû Saîd Abdurrahmân b. Abdillâh
b. Bişr el-Gâfikî
(ö. 114/732)

Emevîler devri

Endülüs valisi ve kumandanı.

Yemen'de oturan Akk (عك) kabilesinin Gâfik koluna mensuptur. Fethihlere katılmak için Kuzey Afrika'ya gitti. Mûsâ b. Nusayr ile birlikte Endülüs'e geçti ve Mûsâ ile oğlu Abdülazîz'in maiyetinde savaflara katıldı. Daha sonra Endülüs'ün doğu sahillerini fethetmek üzere görevlendirildi. 721 yılında Semh b. Mâlik'in Toulouse önünde şehid düşmesi üzerine iki ay kadar valilik yaptı. Onun yerine vali tayin edilen Anbesse b. Sühaym ile arasının açılmasına rağmen kalabalık bir ordunun kumandanı olarak Arbûne (Narbonne) taraflarında fethihlere devam etti.

Emevî Halifesi Hişâm b. Abdülmelik tarafından 730'da Endülüs valiliğine tayin edilen Abdurrahman, İslâm kaynaklarında "el-Arzu'l-kebîre" olarak geçen Gaule (Galia, bugünkü Fransa) bölgesine sefer yapmak için hazırlıklara girişti. 732 yazında Roncevaux Boğazı'ndan Pireneler'i geçip Bordeaux üzerine yürüdü. Dordogne nehri sahilinde Aquitania Dükü Eudes'i mağlûp ederek Bordeaux'yu yağma etti. Bunun üzerine Eudes, müslüman kuvvetlerinin ilerlemesini durdurabilmek için Charles Martel'den yardım istedi. Kral unvanı taşı-

mamakla beraber Franklar'ın başında bulunan Charles Martel, Abdurrahman'ı durdurmak için harekete geçti. İki ordu Poitiers'nin 20 km. kuzeydoğusunda bugünkü Moussaisla-Bataille mevkiinde karşılaştı. Abdurrahman'ın kuvvetlerinin hafif süvarilerden meydana gelmesine karşılık Frank ordusu zırhlı piyadelerden oluşuyordu. 114 Ramazanında (732) karşı karşıya gelen iki ordu, bir hafta kadar bekledikten sonra müslümanların hücumu ile savaş başladı. Birkaç gün devam eden amansız mücadelede müslümanlar ağır kayıplar verdi. Abdurrahman el-Gâfikî savaş meydanında atından düşerek şehid oldu. Kumandanlarını kaybeden müslüman kuvvetleri geceleyin savaş meydanını terk ettiler. Buna rağmen Charles Martel onları takip etme cesaretini göstere medi. İslâm kaynakları savaşın cereyan ettiği yere *Belâtüşşühedâ** adını vermiştir.

Abdurrahman el-Gâfikî'nin kumandasındaki İslâm ordusunun Poitiers'de durdurulması, Avrupa hristiyan dünyası için büyük bir önem taşıdığı gibi, İslâmiyet'in Batı'daki ilerlemesinin de bir dönüm noktası olmuştur. Charles Martel'in bu başarısı destanlara, efsanelere konu olmuş ve halk muhayyilesini asırlarca meşgul etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

İbnü'l-Esir, *el-Kâmil* (nşr. C. J. Tornberg), Leiden 1851-76 — Beyrut 1399/1979, V, 172, 174-175, 490; E. Lévi-Provençal, *Histoire de l'Espagne musulmane*, Paris 1950-53, II, 40, 41, 59-62 (bütün kaynaklar bu eserde gösterilmiştir); a.mlf., "Abd al-Rahmân al-Ghâfikî, *El*" (İng.), I, 86; Ziriklî, *el-A'âm*, Kahire 1373-78/1954-59, IV, 84; Hâlid es-Sûfî, *Târîhu'l-'Arab fi'l-Endelüs* ('Asrû'l-imâre), Bingazi 1980, s. 226-237; P. K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslâm Tarihi* (trc. Salih Tuğ), İstanbul 1980, III, 786-788; C. F. Seybold, "Abdurrahman", *İA*, I, 47.

HAKKİ DURSUN YILDIZ

ABDURRAHMAN b. GANM

(عبد الرحمن بن غنم)

Abdurrahmân b. Ganm b. Küreyb
b. Hânî el-Eş'arî
(ö. 78/697)

Sahâbe ve tâbiîn devrinin tanınmış
Şam ve Filistin fakihi.

Aslen Yemenli olup Hz. Peygamber hayatta iken doğdu. Babası sahâbî olduğu halde kendisinin sahâbîliği konusunda değişik rivayetler vardır. Muâz b.

Cebel Hz. Peygamber tarafından Yemen'e gönderildiği zaman (10/631) ona refakat etmiş ve Muâz'ın vefatına kadar ondan ayrılmayarak kendisinden fıkıh öğrenmiştir. Bundan dolayı da "sâhib-i Muâz" (Muâz'ın arkadaşı) diye tanınır. Hz. Ömer, Osman, Ali, Ebû Zer, Ebû Hüreyre, Ebû'd-Derdâ, Muâviye ve diğer birçok sahâbeden hadis rivayet eden Abdurrahman, fıkıh öğretmek üzere Hz. Ömer tarafından Şam'a gönderildi. Bir süre Filistin'de kaldı ve Mervân'la birlikte 684 yılında Mısır'a gitti. Bununla birlikte daha çok Filistin ve özellikle Şam çevresinde adını duyurmuştur. Kaynaklar Şamlı tâbiîn âlimlerinin hemen hemen hepsinin kendisinden fıkıh tahsil ettiğini kaydederek. Hadis rivayetinde sika* kabul edilen Abdurrahman'dan oğlu Muhammed, Ebû İdrîs el-Havlânî, Mekhûl ve Atıyye b. Kays başta olmak üzere birçok tâbiî rivayette bulunmuş, Ahmed b. Hanbel de *Müsned*'inde ondan mürsel hadisler rivayet etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA:

İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe* (nşr. Muhamed İbrâhim el-Bennâ v.dğr.), Kahire 1390-93/1970-73, III, 487; Nevevî, *Tehzîbü'l-esmâ*, Beyrut, ts. (Dârü'l-Kütübi'l-ilmiyye), I/1, s. 302-303; Zehebi, *A'âmü'n-nübela*, IV, 45-46; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, Haydarâbâd 1375-77/1955-57, I, 51; İbn Hacer, *el-İşâbe*, Kahire 1328, II, 417-418; a.mlf., *Tehzîbü'l-Tehzîb*, VI, 250; Sü-yûtî, *Hüsnü'l-muḥâḍara* (nşr. Muhammed Ebû'l-Fazl), Kahire 1387/1967, I, 217.

ORHAN ÇEKER

ABDURRAHMAN GUBÂRÎ

(عبد الرحمن الغباري)

(bk.GUBÂRÎ ABDURRAHMAN).

ABDURRAHMAN b. HÂLİD b. VELİD

(عبد الرحمن بن خالد بن الوليد)

Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Hâlid
b. el-Velid el-Mahzûmî
(ö. 46/666)

Meşhur kumandan Hâlid b. Velid'in
oğlu, Hıms valisi.

Küçük yaşta Hz. Peygamber'i gören sahâbilerdendir. On sekiz yaşında iken Yermük Savaşı'na katıldı ve 30-40 kişilik bir süvari birliğinin başında büyük başarı kazandı. Hz. Ömer ve Osman döneminde, Suriye Valisi Muâviye tarafından Bizans'a karşı düzenlenen se-

ferde İslâm ordusuna kumanda etti. Bu savaşlardaki başarısından dolayı Suriye'de büyük bir şöhrete ulaştı ve Muâviye'ye bağlı kalarak Hıms valiliği yaptı. Sıffin Savaşı'nda onun safında yer alan Abdurrahman, 664 ve 665 yıllarında, Bizans'a karşı Anadolu içlerine kış seferleri düzenlemekle görevlendirildi. Oğlu Yezîd'i veliaht tayin eden Muâviye'nin, hilâfet meselesinde oğluna rakip olmasından korktuğu ve şöhretinden çekindiği için, Hıms haracı karşılığında Abdurrahman'ı İbn Usâl adlı bir hristiyan doktora zehirlettiği rivayet edilir.

BİBLİYOGRAFYA :

Halife b. Hayyât, *Târîh* (nşr. Süheyl Zekkâr), Dimaşk 1967-68, s. 198, 222, 240, 241; a.mlf., *eṭ-Tabakât* (nşr. Süheyl Zekkâr), Dimaşk 1966-67, II, 612, 798; Fesevî, *Kitâbü'l-ma'rife ve't-târîh* (nşr. Ekrem Ziyâ el-Ömerî), Bağdad 1974-76, III, 319; Belâzûrî, *Ensâbü'l-eşraf*, IV/1 (nşr. İhsan Abbas), Beyrut 1979, s. 104, 109, 283, 532; Taberî, *Târîh* (nşr. M. J. de Goeje), Leiden 1879-1901, I, 2093, 2913-2914, 2921, 2927-2928, 3057, 3272, 3302, 3338, 3360; II, 67, 81, 82-83; İbn Abdülber, *el-İstî'âb* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1969, II, 829-830; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe*, Kahire 1285-87, III, 289; İbn Hacer, *el-İşâbe* (nşr. Ali Muhammed el-Bicâvî), Kahire 1390-92/1970-72, V, 33-35; H. Lammens, "Abdurrahman", *IA*, I, 48-49; H. A. R. Gibb, "Abd al-Rahmân b. Khâlid", *EI*² (İng.), I, 85.

MUSTAFA FAYDA

ABDURRAHMAN HAN

(عبدالرحمن خان)

(1844-1901)

Afgan emîri (1880-1901).

Çocukluğu Kâbil'de, gençliği, babası Efdal Han'ın 1850'den itibaren başlayan Belh valiliği dolayısıyla Afgan Türkistanı'nda geçti. Dedesi Dost Muhammed Han'ın Bedaḥşan, Katagan, Dervaz ve Pamir bölgelerini içine alan geniş sahaya hâkimiyeti altına alırken giriştiği harekâta o da katıldı. Dedesinin 1863'te ölümünden sonra amcası veliaht Şîr Ali Han, Afgan tahtına çıktı. Fakat babası Efdal Han ile diğer amcası A'zam Han, Şîr Ali'yi emîr olarak tanımadılar. Onların bu tutumu Afganistan'da 1868'e kadar devam eden kanlı bir iç savaşın başlamasına sebep oldu. O, bu iç savaşta amcası Şîr Ali'ye karşı büyük bir cesaret ve maharetle savaştı, hatta Kâbil'i işgal ederek babası Efdal Han'ın emirliğini ilân etmesine zemin hazırladı. Fakat babasının 1867 Ekiminde vefat etmesi üzerine amcasının emirliğini kabul

Abdurrahman Han

etmek zorunda kaldı. Bir müddet sonra Şîr Ali kuvvetleri karşısında büyük bir yenilgiye uğrayarak önce İran'a, ardından Türkistan'a kaçtı. Bunun üzerine Ruslar'dan yardım istediye de bir sonuç alamadı; ancak Semerkant'ta oturmasına izin verildi. Bu arada Şîr Ali'nin İngilizler'le arasının bozulması ve Ruslar'a meyletmesi, Abdurrahman Han'ın Ruslar'dan yardım alma ümidini tamamen yok etti. Fakat bir süre sonra hadiseler onun lehine gelişmeye başladı. Osmanlı hükûmetinin aracı olması na rağmen ikinci Afgan-İngiliz savaşı patlak verdi ve İngilizler'e karşı koyamayan Şîr Ali, Afganistan'dan kaçarak Ruslar'a sığınmak mecburiyetinde kaldı; bir süre sonra da öldü.

İngilizler, kendi politikaları doğrultusunda hareket etmek şartıyla Abdurrahman Han'ın emirliğini kabul ederek Afganistan'ı ona teslim karar verdiler. 11 Ağustos 1880'de, İngilizler'le Semerkant'tan Afgan Türkistanı'na dönmüş bulunan Abdurrahman Han arasında bir antlaşma imzalandı. Yapılan antlaşmaya göre Abdurrahman Han Afgan emîri olacak, ancak dış siyasetini İngiliz politikasına uygun bir şekilde yürütecekti. Buna karşılık İngilizler de Afganistan'ı boşaltacaklar, fakat Hindistan'ın savunmasında stratejik önemi büyük olan Hayber Geçidi, Kurram vadisi ve Kuvatta gibi mevkileri kontrollelerinde bulunduracaklardı.

Abdurrahman Han ilk iş olarak orduyu yeniden düzenledi. Ardından, memleket içinde isyan halinde bulunan Türk asıllı Galzaylar (Gılzay) ile İshak Han'ı ve Hezâreler'i itaat altına alarak Afganistan'da kontrolü ele geçirdi. Bu arada askerî reformların yanı sıra, memleket idaresinde de değişiklikler yaptı; bir yüksek danışma kurulu ile bir umumi meclis kurdurdu. Ancak meclis, Abdurrahman Han'ın ülkede tek hâkim olma arzusu yüzünden kısa zamanda fonksi-

yonunu kaybetti. İngilizler, bu şekilde Afganistan'da idareyi tamamen kendi elinde toplayan Abdurrahman Han'dan, ülkenin güney ve güneydoğusundaki kabileleri kışkırttığını iddia ederek Hint-Afgan sınırının tesbit edilmesini istediler. Başlangıçta İngilizler'in teklifini reddetmekle beraber, daha sonra büyük baskılar sonucu müzakereyi kabul etmek zorunda kaldı. Kâbil'e gelen İngiliz temsilcisi Sir Mortimer Durand ile 12 Kasım 1893'te imzalanan ve Durand Antlaşması olarak bilinen anlaşma ile bugünkü Afganistan'ın güney ve güneydoğu sınırları tesbit edildi. Daha sonraki tarihlerde ise, Afganistan'ın "Kâfiristan" olarak adlandırılan bölgesinde bir harekâta girişerek halkını İslâm-laştırdı ve harekâttan sonra "Nüristan" adını alan bölge halkının bir kısmını ülkenin diğer yörelerine yerleştirdi.

Abdurrahman Han yirmi yıllık bir saltanattan sonra 1901 Mayıs'ında ansızın hastalandı; ardından da sağ tarafına gelen felç yüzünden hükümdarlık görevini yapamaz hale geldi. Bunun üzerine, 28 Eylül 1901'de devletin ileri gelenleri huzurunda, emirliği büyük oğlu Habîbullah Han'a devretti. Üç gün sonra da elli altı yaşında iken vefat etti. Abdurrahman Han, iç çekişmelerin ve dış istilâların altüst ettiği Afganistan'ı ve düşman kamplara bölünmüş Afgan halkını kontrol altına almayı başarmış, Afganistan'ın idaresi için oğluna yaptığı tavsiyeler uzun zaman Afganistan'ın iç ve dış politikasının esaslarını teşkil etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdurrahman, *The Life of Amîr 'Abdurrahmân* (I-II), London 1900 (eserin ilk cildi Abdurrahman Han'ın *Hâtirât*'ının tercümesidir); G. S. Robertson, *The Kafirs of the Hindu-Kush*, London 1896; A. Hamilton, *Afghanistan*, London 1906; H. L. Nevill, *Campaigns on the North-West Frontier*, London 1912; C. C. Davies, *The North-West Frontier, 1890-1908*, London 1932; P. Sykes, *History of Afghanistan*, London 1940; W. K. Fraser-Tytler, *Afghanistan: A Study of Political Developments in Central Asia*, Oxford 1950; R. L. Greaves, *Persia and the Defence of India (1884-1892): A Study of Foreign Policy of the third Marquis of Salisbury*, London 1959; A. Fletcher, *Afghanistan: Highway of Conquest*, New York 1966; Mehmet Saray, *Dünden Bugüne Afganistan*, İstanbul 1981, s. 111-115; M. Longworth Domes, "Abdurrahman Han", *IA*, 53-57; C. Collin Davies, "Abd al-Rahmân Khân", *EI*² (İng.), I, 87-88; D. Bolland, "Afghanistan", *EI*, I, 553-554.

MEHMET SARAY